

Піскозуб З. Ф.,
доцент кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

АБСТРАКТНИЙ ІМЕННИК У ІЄРАРХІЧНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОПОЗИЦІЯХ ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНОГО ТИПУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми абстрактних іменників французької мови через призму поняття абстракції, яка є релевантною рисою для характеристики субстантивів згідно з місцем, яке вони займають в ієрархічних лексичних опозиціях гіперо-гіпонімічного типу. Розглядається місце субстантиву відповідно до вертикального зрізу лексики через призму категорії референції, а також через горизонтальний зріз із погляду опозиції «абстрактне/конкретне».

Ключові слова: абстрактний іменник, поняття абстракції, референція, вертикальний зріз лексики, горизонтальний зріз лексики.

Постановка проблеми. Останні лінгвофілософські дослідження свідчать про наявність значних труднощів у плані характеристики абстрактних імен, оскільки ці мовні одиниці не утворюють однорідного лексичного чи семантичного класу. Щоб краще зорієнтуватися в проблемі інтегрування абстрактних імен у мовні процеси, на нашу думку, потрібно вдосконалити принципи їх аргументування й прагматичного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття абстракції є релевантним для характеристики субстантивів відповідно до місця, яке вони займають в ієрархічних лексичних опозиціях гіперо-гіпонімічного типу. Зазначимо, що запропонований Дж. Лайонсом [1] термін гіперо-гіпонімії дав поштовх до вивчення цього феномена, проте семантика різних варіантів цієї ієрархії по суті залишається недослідженою. Так, найчастіше розглядаються семантичні відносини конкретних слів усередині рядів. Характер цих відносин усередині гіперо-гіпонімічних рядів досліджують Є. Гінзбург і Г. Крейдліна [2]. Цю ж лінію продовжує Р. Розіна [3; 4]. В англійській літературі найбільш загострену постановку цього питання знаходимо в А. Вежбіцької. У французькій лінгвістиці відомі праці Ж. Клейбера [5].

Що стосується поняття абстракції, то можна стверджувати, що вона є релевантною рисою для характеристики субстантивів згідно з місцем, яке вони займають в ієрархічних лексичних опозиціях гіперо-гіпонімічного типу. Родо-видові відносини розглядаються як важливий семантичний тип гіперо-гіпонімії.

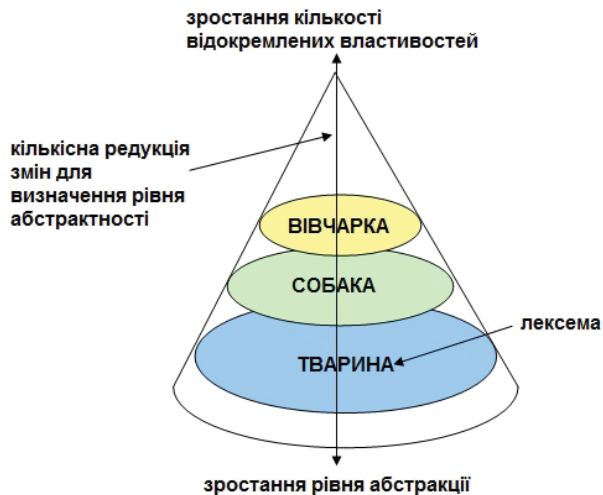
Мета статті. Отже, у цій статті ми поставили собі за мету дослідити місце субстантиву відповідно до вертикального зрізу лексики через призму категорії референції, а також через горизонтальний зріз із погляду опозиції «абстрактне/конкретне». Узявши за основу трирівневу класифікацію Е. Роша (E. Rosch) [6], трактовану Ж. Клейбером [5], ми розглянули місце субстантиву згідно з вертикальним зрізом лексики. Так, субстантив типу *animal* за своєю суттю проявляє себе більш абстрактним, ніж субстантив *chien*, що фігурує на нижчому рівні цієї ж ієрархії.

Виклад основного матеріалу. Опозиція «абстрактне/конкретне» відповідає опозиції «загальне/точне» (чи специфічне). Якщо *animal* може розглядатися як абстрактний іменник порів-

няно з *chien*, то це тому, що поняття чи сутність субстантиву *animal* несе в собі менше властивостей чи рис, ніж поняття *chien*, тобто наявні родо-видові відношення. Це поняття має лише декілька спільних рис у групі властивостей, яка може класифікуватися як *animal*. Воно функціонує як схема, що репрезентує спільні характеристики структур, які вона категоризує. Абстракція полягає у відокремленні властивостей чи рис, в екстракції, яка, оперуючи їх кількісною редуцією, призводить до схематизації, володіючи більшою часткою виокремлених рис, ніж інші члени ієрархії.

Однак необхідно зробити декілька уточнень. По-перше, слід підкреслити, що лише кількісна різниця є недостатньою. Потрібно, щоб іменники знаходилися в одній лексичній ієрархії, оскільки з погляду схематичної абстракції не можна протиставляти *chien* і *chat siamois*, навіть якщо *chat siamois* має більше рис, притаманних йому як виду, ніж *chien*. По-друге, різниця рівня, встановлена семантикою прототипу [5], також має свій вплив на абстракцію. Здається, що є сенс говорити про більшу абстракцію між базовими термінами й термінами, що знаходяться на вищому щаблі ієрархії (*chien* – *animal*), ніж між базовими термінами й термінами підрядними (*chien* – *berger*) [ор. cit.]. Це зумовлено тим, що, з одного боку, є мало нових рис між базовими термінами й термінами підрядними, тоді як зростання кількості цих рис є набагато вагомим у ситуації від «нижчого» терміну до базового. З іншого боку, крім цього суто кількісного аспекту, на передній план виходить природа рис: коли йдеться про фізичні предмети, риси, що додаються до «найвищих» (*superordonnées*) термінів для утворення базових термінів, дозволяють уявити собі референт, що відповідає базовому терміну, тоді як це є неможливим для «найвищого» терміна. Ця можливість репрезентації/нерепрезентації характерного референта категорії породжує нову опозицію «абстрактне/конкретне», пов'язану з ієрархією, яка протиставляє, з одного боку, «найвищі» абстрактні імена тому, що вони не можуть дати зображення, образ, який би представив цілу категорію. З іншого боку, базові й підрядні імена конкретні, оскільки вони можуть асоційовано представити один малюнок, який відображає цілу категорію. Очевидно, що ця абстракція не є більше кількісною ієрархічною абстракцією, про яку ми говорили, тому, що вона вже є пов'язана з опозицією «абстрактне/конкретне» горизонтального зрізу, тобто категоріальна абстракція досліджуваних іменників є не чим іншим, як абстракцією поняття іменника. Ця абстракція діє не на референти субстантивів, а на самі іменники як на об'єкт, що має сенс. Як наслідок, немає парадоксу в тому, щоб стверджувати, що субстантив *animal* є конкретним іменником, більш абстрактним, ніж *chien*. Статус конкретного характеризує тип окурентностей, до яких він застосовується, тоді як ступінь абстракції позначає значимість поняття чи сенсу. З іншого боку, нічого дивного немає в тому, щоб абстрактний субстантив проявляв себе абстрактнішим, ніж інший.

Так, абстрактний субстантив *sentiment* є абстрактнішим, ніж субстантив *haine*, тому що він його підпорядковує. Зауважимо, що коли береться до уваги означувальне іменника (*signifiant*), а не його інтенція чи смисл, то отримуємо зворотний результат: усі іменники в цьому зрізі, очевидно, є конкретними. Отже, трактування опозиції абстрактне/конкретне через вертикальний зріз лексики знайшло своє схематичне відтворення.

Зазначимо, що релевантність ієрархічної опозиції родового (гіперо-гіпонімічного) типу проявляється не лише на семантичному рівні, а й на рівні фонетики. Є. Курилович пояснює подібним чином проблему зсувів консонантів в індоєвропейських мовах. Наводячи як приклад формування мікрополя лексем для позначення собаки у французькій мові, він звертається до родо-видової парадигми слів *chien – basset*. Чим ширше функціонування концепта (*chien*), тим менша його значення суть, і навпаки, чим менша просторова функціональність видового терміна *basset*, тим стабільніша його концептуальна суть. Такі логічні міркування переносяться на фонетику [7].

Вертикальному зрізу лексики протиставляється більш класичний горизонтальний зріз (приналежність до однієї категорії через протиставлення сусіднім категоріям).

Уже говорилося про кількісну редукцію рис для пояснення варіації ієрархічної абстракції. Якщо ж перейти до номінального горизонтального зрізу, то зауважимо, що тут ця редукція не змінює конкретний чи абстрактний характер окурентностей, які стосуються різних іменників тієї самої ієрархії. Так, з погляду типів референтів *animal* залишається конкретним, як і *chien*. Із цього можна зробити такий висновок: по-перше, характерні риси опозиції «конкретне/абстрактне», пов'язаної з горизонтальним зрізом, не проявляються під час сходження по гіперо-гіпонімічній або родо-видовій ієрархії, тобто характерні риси ієрархічної абстракції вертикального зрізу не є ті самі, які детермінують абстрактне/конкретне в горизонтальному зрізі. По-друге, релевантні риси є водночас досить загальними. Це є видові риси термінів, що знаходяться на вищому щаблі ієрархії, якими не володіють базові терміни чи терміни, що знаходяться на нижчому щаблі ієрархії. Крім того, ідеться про їх досить обмежену кількість. Стосовно ідентифікації цих рис зауважимо, що тут ідеться про властивості окурентностей, з якими іменник уживатиметься.

З онтологічного погляду опозиція «абстрактне/конкретне» в горизонтальному зрізі не безперервна. Вона є принципом

категоріальної опозиції. Якщо опозиція видається безперервною, то, на думку Ж. Клейбера, це тому, що вона володіє двома різними рівнями застосування (*матеріальний/нематеріальний і доступний/недоступний смисл*), і на кожному із цих рівнів можуть проявлятися різні варіації [8]. Абстрактне продовжує відповідати принципу редукції, насамперед, редукції якісного характеру. Якщо опозиція базується головним чином на нашому досвіді, то й онтологія, яка йому підпорядковується, базується головним чином на сприйнятті, очевидно, найвному. Розглянемо референційні ознаки матеріального/нематеріального у взаємозв'язку з опозицією «абстрактне/конкретне».

Першим рівнем застосування є рівень, де конкретне відповідає референту, сприйнятому як такий, що є матеріальним, а абстрактне – референту, що сприймається як нематеріальний. Власне цей критерій робить такі субстантиви, як *rocher; homme, plante* і т. д., конкретними, а *blancheur; tristesse, explosion, idée* і т. д. – абстрактними.

У нашій найвній онтології сприймача (перцептора) конкретний об'єкт сприймається як такий, що має матерію й форму, причому форма є лише наслідком першого. Сюди ще додається третя характеристика – темпоральний зріз. Ці ознаки сприймаються, на нашу думку, такими, що можуть повторюватися в часі, функціонуючи за власним алгоритмом.

Згідно з критерієм онтологічної незалежності для визначення статусу конкретного такі іменники, як *rocher; homme, chien, sable*, сприймаються одразу конкретними, тому що вони мають матеріальні окурентності як референт і тому що їхні референти мають своєрідне автономне існування («категорематичне»). Вони є сутностями, що представляють велику кількість перцептивних (колір, розмір, вага, товщина й т. д.) та інтеракціональних властивостей (їх можна бачити, торкатися, рухати й т. д.). Саме в протиставленні цим властивостям, які мають необхідність у матеріальній підтримці, з'являються референти цих іменників як таких, що мають автономне існування. Таке дефініторне поєднання не має нічого загадкового: референти цих конкретних іменників у взаємовідношеннях із властивостями й подіями передбачають онтологічну єдність матерії – форми – часу. Матеріальні референти є незалежними. Ці властивості не можуть існувати поза такими референтами і є синкатегорематичними, якою б не була граматична категорія, яка їх виражає.

Подібне можна стверджувати й про абстрактне. Іменники є абстрактними тому, що не мають ні матерії, ні форми, але є референційно залежними: другий критерій породжує перший. Якщо взяти *blancheur*, то це означає, що субстантив *blancheur* і прикметник *blanc* обидва є абстрактними термінами.

Тому можемо дещо узагальнити.

1. Конкретними є іменники, референти яких сприймаються як матеріальні.
2. Абстрактними є іменники, референти яких сприймаються як нематеріальні. З одного боку, маємо іменники типу *passion, tendresse, sentiment, connaissance, idée*, а з іншого – такі іменники, як *blancheur; explosion, rondeur*.
3. Усередині конкретних матеріальних іменників існування суттєвих відмінностей щодо форми й конституції матерії дозволяє розглядати той чи інший тип конкретного іменника як більш чи менш конкретний.

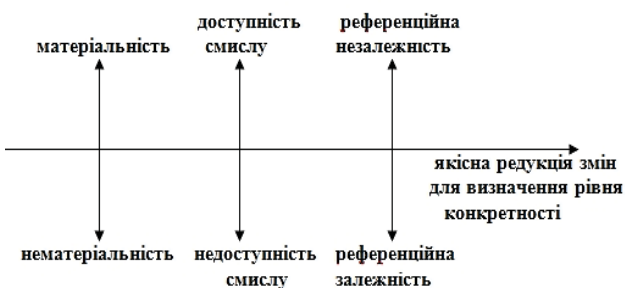
Очевидно, що такий поділ не є достатнім, оскільки є значні розбіжності всередині саме конкретних іменників. Крім того, є сукупність абстрактних іменників, які вимагають чіткішого аналізу, якщо ми хочемо зрозуміти, що ж відрізняє іменник

типу *passion* від іменника типу *blancheur*. Тому опозиція «матеріальне/нематеріальне» простягається до опозиції «доступний смисл/недоступний смисл».

Будь-який матеріальний референт є доступний смислу, проте й нематеріальний референт може бути доступний смислу. Наприклад, можна бачити колір тієї чи іншої речі, можна дотиком перевірити міцність тої чи іншої дерев'яної дошки, можна почути той чи інший шум, відчути запах. Без розмежування референтів із доступним і недоступним смислом неможливо виявити можливість для дієслів і прикметників мати конкретне чи абстрактне вживання, тобто референційну опору. Не можна також пояснити більш ніж регулярний перехід нематеріального іменника з доступним смислом в абстрактний, коли доступність смислу зникла: *une odeur de ragoût* та *une odeur de scandale*.

Отже, узагальнимо таке: нематеріальні доступні смислу референти мають потребу в підтримці матеріальних конкретних референтів у тій мірі, в якій вони виражають властивості цих референтів, а також залежно від ситуації і подій, в яких ці референти імпліковані. Нематеріальні доступні смислу референти є онтологічно залежними від матеріальних індиків, абстрактними у функціональному сенсі. Слід також підкреслити, що недоступність смислу цих конкретних нематеріальних іменників типу *blancheur*, *explosion* походить безпосередньо від їхньої референційної здатності до вживання. Ці іменники нерозривно пов'язані з матеріальними вживаннями, із внутрішньою формою (маються на увазі первинні, когнітивні чинники) і з можливістю темпоральної повторюваності. Отже, вони не виходять із матеріального простору. Але як тільки ми переходимо до таких іменників, як *patience*, *tristesse*, *haine*, *idée*, *réflexion*, стан речей змінюється. Будучи референційно залежними чи синкатегорематичними, ці іменники, галузь застосування яких не є матеріальною, не доступні безпосередньо смислові. Їхні окурентності сприймаються, зрозуміло, лише опосередковано, через свої прояви.

Отже, розгляд опозиції «абстрактне/конкретне» крізь призму горизонтального зрізу лексики допоміг виявити зв'язок цієї дихотомії з опозиціями «доступний смисл/недоступний смисл» і «референційна залежність/референційна незалежність». Схематичне зображення горизонтального зрізу лексики буде таким:

Розглядаючи абстрактні іменники й зокрема іменники типу *blancheur*, *explosion*, з одного боку, та іменники типу *patience*, *tristesse*, *émotion* – з іншого, варто звернути увагу на особливий клас іменників такого типу:

- *moment*, *instant* – так звані «темпоральні іменники», які належать до темпорального простору, недоступного смислу;
- *triangle*, *carré* – іменники – геометричні фігури. Їхні референти не залежать від матеріальної опори, але є части-

ною простору. Це лише форми, репрезентація яких вимагає матеріальної опори.

Ці два типи субстантивів мають ту особливість, що вони не є онтологічно залежними, як, наприклад, іменники типу *patience*, бо кожен із них має індивідуальний, властивий лише йому принцип: темпоральні іменники мають темпоральну «форму», «геометричні» – просторову форму. У цьому сенсі вони можуть сприйматися як менш абстрактні, ніж іменники типу *patience*, тому що останні не мають ні форми, ні матерії й не накладаються ні на форму, ні на матерію їхньої референційної опори. Ряд таких іменників може бути продовжений. Наприклад, арифметичні імена чи імена типу *chose*, які не підпорядковуються опозиції «абстрактне/конкретне».

Дискусійним є питання про належність абстрактних іменників до групи імен, що означають міри й одиниці часу. З історичного й логічного погляду, віднесення їх до класу відокремлених іменників цілком закономірне й справедливе, адже йдеться не про предмети, до яких ми можемо доторкнутися. Однак якщо підійти до цих іменників із погляду сучасної прагматики, то можна відшукати певні мовні критерії, що спростовують це твердження й відділяють ці іменники від абстрактних, але які в той же час зближують їх із конкретними. Якщо, наприклад, узяти такі французькі відокремлені іменники, як «*bêtise*» (дурниця), конкретний іменник «*table*» (стіл) і іменники, що належать до одиниць виміру («*quart*» (четвертина)), то можна прослідкувати таке: відокремлений іменник «*bêtise*» не може сполучатися з дробовими «третина», «четвертина», тоді як конкретний іменник «стіл» та іменники «метр», «день» вільно сполучаються з ними.

Видається доцільним виокремити групу іменників, що означають міру й одиниці часу, із класу відокремлених іменників. Своєрідну поведінку й уживання цих іменників можна пояснити з подвійного погляду: по-перше, це дуже древні абстракції, що з часом почали осмислюватися мовою у зв'язку з особливостями їх семантики як щось більш конкретне з певними межами; по-друге, це осмислення пов'язане з їх надзвичайно частим уживанням як в усній, так і в писемній мові, тобто фактор частотності вживання є одним із вирішальних у процесі віднесення іменника до того чи іншого класу.

Висновки. Наведені підгрупи абстрактних імен ще раз дали змогу переконатися, яким неоднорідним, складним і багатограним є клас абстрактних імен. Кожна із цих підгруп вимагає детального дослідження, наприклад, арифметичні імена чи субстантиви типу «*blancheur*», адже йдеться про імена, які нібито піддаються лічбі. Водночас ці імена «бунтують» проти участі в опозиції «абстрактне/конкретне», що надає їм абсолютно специфічного статусу.

Література:

1. Lyons J. Structural Semantics. Oxford, Basil Blackwell, 1963.
2. Гинзбург Е. Крейдлин Г. Родо-видовые отношения в языке (таксономические операторы). Научно-техническая информация. Серия 2. 1982. № 8. С. 24–31.
3. Розина Р. К. Противопоставлению конкретного и абстрактного в языке. Вопросы информационной теории и практики. 1983. № 48. С. 27–33.
4. Розина Р. Таксономические отношения в лексике (таксономические предложения как диагностическая конструкция). Научно-техническая информация. Серия 2. 1984. № 10. С. 33–36.
5. Kleiber G. La sémantique du prototype. Catégories et sens lexicale. P.: PUF, 1990. 199 p.

6. Rosch E. et al. Basic Objects in Natural Categories. *Cognitive Psychology*. 1976. № 8. P. 382–436.
7. Помірко Р. Іспанська мова та її діалекти. Варіантність слова. Львів: 1996. 261 с.
8. Kleiber G. *Nominales. Essai de sémantique référentielle*. P.: 1994. 247 p.

Пискозуб З. Ф. Абстрактное существительное в иерархических лексических оппозициях гиперо-гипонимического типа

Аннотация. Стаття посвящена изучению проблемы абстрактных существительных французского языка через призму понятия абстракции, которая выступает релевантной чертой для характеристики субстантивов относительно места, которое они занимают в иерархических лексических оппозициях гиперо-гипонимического типа. Рассматривается место существительного относительно вертикального среза лексики с точки зрения категории

референции, а также через горизонтальный срез с точки зрения оппозиции «абстрактное/конкретное».

Ключевые слова: абстрактное существительное, понятие абстракции, референция, вертикальный срез лексики, горизонтальный срез лексики.

Piskozub Z. Abstract noun in hierarchical lexical oppositions of hyper-hyponymic type

Summary. This article is dedicated to the research of the problem of abstract nouns in French through the lenses of the notion of abstraction which is a relevant property in characterization of substantives by the place they occupy in hierarchal lexical oppositions of hyper-hyponymic type. The place of substantive is analysed in correspondence with the vertical section of lexicon through the lenses of reference category and also through horizontal section from the standpoint of abstract/concrete.

Key words: abstract noun, notion of abstraction, reference, vertical section of lexicon, horizontal section of lexicon.